

Recenzje

Hans Eysenck

„Zmierzch i upadek imperium Freuda”

Tł. Anna Jarczyk

Kraków: WiR Partner 2002, ss. 195

Hans Juergen Eysenck (1916-1997) należał do ścisłej czołówki psychologów dwudziestego wieku. Był badaczem o niezwykle szerokich zainteresowaniach i ogromnym potencjale twórczym; pełna lista jego publikacji obejmuje ponad tysiąc pozycji, w tym kilkadziesiąt książek. Jego ciekawość wzbudzały tradycyjne problemy psychologiczne, takie jak inteligencja, osobowość i twórczość, a także zagadnienia, które powoli torowały sobie drogę do psychologii naukowej. Do tych ostatnich zaliczyć można problemy związane z hipnozą i spostrzeganiem pozazmysłowym. Jest także autorem jednego z najbardziej znanych i najczęściej używanych – zarówno w badaniach naukowych, jak i w diagnostyce psychologicznej – inwentarzy osobowości. Niestety, liczba książek autorstwa Eysencka w przekładach na język polski nie oddaje zakresu wpływu, jaki uczony ten wywarł na kształt współczesnej psychologii naukowej. Nie ma polskiego przekładu klasycznej już dzisiaj – i nadal wznawianej – książki *Dimensions of personality* ani najnowszych jego książek o inteligencji i geniuszu.

Dobrze się więc stało, że krakowski wydawca WiR Partner podjął decyzję o publikacji polskiego tłumaczenia książki, której tytuł oryginalny brzmi *Decline and fall of the Freudian empire* (Eysenck, 1985). Książka ta jest znakomitym przykładem publikacji o charakterze popularnonaukowym, a więc przeznaczonej dla szerokich rzesz czytelników, nie mających specjalistycznego, czyli – w tym przypadku – psychologicznego wykształcenia. Nie znaczy to wszakże, że z lektury tej książki nie odniesie korzyści psycholog lub student psychologii. Jest ona potrzebna szczególnie teraz, gdy w Polsce coraz bardziej widoczna jest ekspansja literatury psychoanalitycznej, przy niemal całkowitym braku reakcji ze strony psychologów o innej teoretycznej orientacji.

Eysenck dość wcześnie w swojej karierze, bo już w roku 1952, dokonał oceny skuteczności terapii psychoanalitycznej. Jest ona zawarta, wraz z odpowiednimi danymi empirycznymi, w artykule *Ocena skuteczności psychoterapii*, dostępnym także od niedawna w polskim przekładzie (Siuta, 2001). Do koncepcji psychoanalitycznych Eysenck wracał niejednokrotnie, poddając je także empirycznym weryfikacjom – ich plan przedstawił w pracy zbiorowej (Eysenck, Wilson, 1973). Jest to jednak publikacja wysoce specjalistyczna, dlatego dobrze się stało, że Eysenck zdecydował się na napisanie książki, która może liczyć na bardzo szeroki krąg odbiorców. Składa się ona z Wprowadzenia, ośmiu rozdziałów, Podziękowań oraz Wskazówek bibliograficznych.

Nie ulega wątpliwości, że książka Eysencka jest ważnym głosem w dyskusji o genezie psychoanalizy, jej podstawowych założeniach i wartości naukowej. Autor pokazał w niej także, w jaki sposób osobowość Freuda i pewne zdarzenia z jego życia wpłynęły na kształt teorii psychoanalitycznej. Zdaniem Eysencka: „[...] teoria Freuda w dużym stopniu zawdzięcza swoje powstanie jego analizom własnej, neurotycznej osobowości; rozważania nad interpretacją snów często opierają się na analizie jego własnych snów, a pomysły dotyczące leczenia w dużej mierze wyłoniły się z prób poddawania psychoanalizie swojej osobowości i wyleczenia własnej nerwicy” (s. 16).

Przed przystąpieniem do analizy i krytyki podstawowych założeń teorii Freuda, Eysenck formułuje pięć zasad, którymi – jego zdaniem – powinien się kierować każdy czytelnik literatury psychoanalitycznej, a zwłaszcza pism Freuda. Pierwsza zasada brzmi następująco: „Nie wierz niczemu, co zostało napisane o Freudzie i psychoanalizie, szczególnie wtedy, gdy wyszło to spod pióra Freuda lub innych psychoanalityków” (s. 22). Wynika z niej domniemanie o – delikatnie mówiąc – mało starannym relacjonowaniu faktów przez psychoanalityków. Jednak Eysenck, na podstawie analizy „mitu bohatera w ruchu psychoanalitycznym”, pokazuje, jak często relacje Freuda i psychoanalityków mijają się z prawdą. Zasada druga dotyczy psychoanalizy jako terapii: „Nie wierz niczemu, co powiedział Freud i jego zwolennicy o sukcesach terapii psychoanalitycznej” (s. 26). Słuszność tej zasady pokazuje Eysenck na przykładzie analizy przypadku Anny O., jednego z najsłynniejszych w całej literaturze psychoanalitycznej. Ta 20-letnia dziewczyna – której prawdziwe nazwisko brzmiało Bertha Pappenheim – była najpierw pacjentką Breuera, a potem Freuda. Jej choroba – zdaniem obu terapeutów – była związana ze wstrząsem, który przeżyła w wyniku choroby i śmierci ojca. Dzięki poddaniu jej „terapii kathartycznej” objawy miały ustąpić i pacjentka miała być całkowicie wyleczona. Jednak ze znalezionej po wielu latach od tych wydarzeń historii choroby Anny O. wynikało, że nie została ona wyleczona i że przyczyną jej dolegliwości nie była nerwica, której Breuer i Freud się u niej dopatryli, ale ropień podopłucnowy, często wtedy w Wiedniu stwierdzany, jako następstwo gruźlicy płuc. Dla uzasadnienia słuszności przestrogi o dawaniu wiary w skuteczność terapii psychoanalitycznej, Eysenck przedstawia także analizę nie mniej słynnego od Anny O. przypadku „człowieka z wilkami”. Zasada trzecia dotyczy oryginalności Freudowskich idei: „Nie dawaj wiary zapewnieniom o oryginalności Freuda, ale zobacz, co zrobili jego poprzednicy” (s. 28). Dla poparcia tej zasady Eysenck przypomina, że Freud bardzo niechętnie odnosił się do poprzedników i z reguły nie wskazywał źródeł swoich pomysłów, dzięki czemu czytelnicy odnosili wrażenie, że to on jest ich autorem. Dotyczy to głównie pojęcia „nieświadomości”, które było przedmiotem wielu rozważań już na długo przed przyjściem Freuda na świat. Mniej znanym faktem jest wykorzystanie – bez zacytowania tytułu i autora – dzieła dotyczącego lęku, pióra znanego francuskiego psychiatry Pierre'a Janet'a. Kolejna, czwarta zasada brzmi następująco: „Bądź ostrożny w akceptowaniu rzekomych dowodów na prawdziwość freudowskich teorii: dowody często świadczą o czymś przeciwnym” (s. 30). Eysenck przytacza na poparcie tej zasady przykład pokazujący fałszywość twierdzenia Freuda, że sny są zawsze spełnieniem pragnień, a pragnienia biorą się z wypartych wspomnień z okresu dzieciństwa. Zapowiada równocześnie,

RECENZJE

że bardzo wiele innych przykładów znajdzie czytelnik na dalszych kartach jego książki. Ostatnia, piąta zasada: „Patrząc na historię życia, nie zapominaj o tym, co oczywiste” (s. 32), nieco enigmatycznie brzmiąca, odnosi się do nagłej i nieoczekiwanej zmiany, która dokonała się w osobowości Freuda, gdy miał on trzydzieści kilka lat, a więc na początku lat dziewięćdziesiątych XIX wieku. O zmianie tej pisze też Ernest Jones (1953-1957), autor trzytomowej, apologetycznej biografii Freuda. Zdaniem Eysencka: „Zmiana ta uwidoczniła się w sposób bardzo wyraźny w jego ogólnej filozofii; tam, gdzie najpierw był nadzwyczaj powściągliwy i wiktoriański w swoich postawach wobec seksu, teraz z zapalem propagował zupełne odrzucenie całej konwencjonalnej moralności seksualnej. Styl jego pisania się zmienił, co można zauważyć w opublikowanych pracach. Do chwili tej zmiany jego publikacje były klarowne i zwarte, na poziomie stanu ówczesnej wiedzy, później jego styl stał się niezwykle spekulatywny i abstrakcyjny, nienaturalny i pogmatwany” (s. 32). Eysenck przychyliła się do poglądu Thorntona (1983), że zmiany te mogły być spowodowane intensywnym zażywaniem przez Freuda kokainy, która miała mu przynosić ulgę w „nerwicy odruchu nosowego”.

Omawiając psychoanalizę jako metodę leczenia, Eysenck przypomina, że sam Freud bynajmniej nie był przekonany o jej skuteczności. Niedługo przed śmiercią powiedział, że ocenia pesymistycznie lecznicze zastosowania psychoanalizy; wyraził też przekonanie, że będzie pamiętany raczej jako pionier nowej metody w badaniu procesów psychicznych niż jako terapeuta. Eysenck szczegółowo omawia braki terapii psychoanalitycznej i specyficzny dobór pacjentów, formułuje zasady, które trzeba by zastosować, aby dowieść jej skuteczności, a także wskazuje na – nie dające się zaakceptować – argumenty, które wysuwają psychoanalizy w obronie swoich zasad terapeutycznych.

Ustosunkowując się do koncepcji psychoanalitycznej w tym fragmencie, w którym dotyczy ona rozwoju dziecka, Eysenck przypomina, iż zdaniem Freuda „tylko seksualne impulsy o charakterze życzeniowym, mające źródło we wczesnym dzieciństwie, są w stanie dostarczyć siły napędowej do powstawania psychoneurotycznych symptomów” (s. 79). Nawigując do tego stwierdzenia, Eysenck szczegółowo analizuje przypadek małego Hansa, pokazując jego alternatywną interpretację w kategoriach teorii uczenia, dokonaną przez Wolpego i Rachmana.

Osobny rozdział Eysenck poświęcił Freudowskiej interpretacji marzeń sennych oraz psychopatologii życia codziennego. Jak wiadomo, Freud uważał książkę o interpretacji marzeń sennych za swoje najważniejsze dzieło, a samą interpretację za „królewską drogę” prowadzącą do poznania nieświadomości. Po dokonaniu analizy wypowiedzi Freuda na temat marzeń sennych oraz czynności pomyłkowych Eysenck formułuje wniosek, że powszechna akceptacja koncepcji psychoanalitycznych dotyczących tych zjawisk wynika z bezkrytycznego przyjmowania teorii Freuda, który nie przytacza żadnych przekonujących dowodów na jej słuszność. „Zamiast tego – pisze Eysenck (s. 124) – podaje wywierające wrażenie i interesujące, chociaż nie związane z własną teorią interpretacji, które – kiedy przyjmujemy je za prawdziwe – zaprzeczają tej teorii”.

Równie interesujący jak pozostałe – a na pewno najważniejszy – jest rozdział poświęcony danym eksperymentalnym związanym z teorią Freuda. Sam Freud nie był zwolennikiem eksperymentalnej weryfikacji swoich pomysłów. Uważał, że jego teoria jest na tyle oczywista, że nie wymaga żadnych eksperymentalnych potwierdzeń; Eysenck przytacza w tym kontekście fragment listu, który Saul Rosenzweig otrzymał w 1934 r. od Freuda i który bardzo wyraźnie pokazuje nienaukową postawę Freuda. Przedstawienie w książce popularnonaukowej zagadnień dotyczących empirycznej weryfikacji założeń psychoanalitycznych nie było łatwe, jednak Eysenck poradził sobie z tym bardzo dobrze. Posłużył się m.in. wynikami uzyskiwanymi w „eksperymentach” przeprowadzonych z użyciem tzw. *Blacky pictures* i dokonał ich przekonującej krytyki. Rozdział przedostatni – „Psychobelkot i pseudohistoria” – Eysenck poświęcił na zanalizowanie pseudonaukowej dziedziny, jaką jest „psychohistoria”, czyli analizowanie biografii postaci historycznych przy zastosowaniu metod i założeń psychoanalitycznych. Skupił się tutaj głównie na analizie rozprawy Freuda z 1910 r. o Leonardo da Vinci, pokazując konsekwencje, jakie wyniknęły z pomylenia sępa z kanią. Nawiązał również do badań przeprowadzonych przez Margaret Mead na Samoa, przypominając, że stały one na bardzo niskim poziomie i że przedstawiony przez nią idylliczny obraz seksualnej Utopii jest całkowicie niezgodny z faktami przytaczanymi przez innych badaczy zainteresowanych obyczajami mieszkańców tej wyspy.

Książkę zamyka rozdział wymownie zatytułowany „Niech spoczywa w pokoju – podsumowanie”. Eysenck pokazał w nim, jakie szkody pacjentom i nauce wyrządziła psychoanaliza. Ocenił Freuda jako geniusza – jednak nie nauki, ale propagandy. Docenił także jego uzdolnienia literackie, stawiając go w jednym rzędzie z Hansem Christianem Andersenem i braćmi Grimm. W tej sytuacji nie budzi zdziwienia końcowe zdanie książki podsumowujące psychoanalizę: „Nadszedł czas, by zacząć traktować ją jako historyczną ciekawostkę i podjąć się wielkiego zadania budowania psychologii prawdziwie naukowej” (s. 180). Niestety, czas ten nie wszędzie już nadszedł.

Książka została bardzo starannie przetłumaczona i opatrzona przez wydawcę indeksami: osobowym i rzeczowym, co znacznie ułatwia korzystanie z niej. Jeśli po jej lekturze czytelnik sięgnie do pism Freuda jako do utworów literackich, a nie epokowych dzieł naukowych, to niewątpliwie spełni ona swoje zadanie.

Literatura cytowana

- Eysenck, H. J. (1985). *Decline and fall of the Freudian empire*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books.
Eysenck, H. J., Wilson, G. D. (red.) (1973). *The experimental study of Freudian theories*. London: Methuen.
Jones, E. (1953-1957). *The life and work of Sigmund Freud* (vol. 1-3). New York: Basic Books.
Siuta, J. (red.) (2001). *Konteksty ludzkich zachowań*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
Thornton, E. M. (1983). *Freud and cocaine: The Freudian fallacy*. London: Blond and Briggs.

Jerzy Siuta

Instytut Psychologii Uniwersytetu Jagiellońskiego
Zakład Psychologii Behawioralnej